

Літературна етноімагологія, літературні образи та етнообрази: проблеми термінології

В. А. Якимович

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, м. Кременець, Україна
Corresponding author. E-mail: vikayakym@gmail.com

Paper received 23.08.18; Accepted for publication 28.08.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-177VI52-18>

Анотація. У статті йдеться про сучасну галузь компаративістики літературну етноімагологію та пов'язане з нею поняття «літературний етнообраз». Акцентується на її виникненні та становленні. Наводяться приклади дефініцій літературної імагологія та літературного етнообразу вітчизняних і зарубіжних науковців. Підкреслюється, що літературна етноімагологія вивчає літературне зображення інших народів і країн, а її предметом є літературний етнообраз.

Ключові слова: компаративістика, імагологія, літературна етноімагологія, літературний етнообраз.

Постановка проблеми. Для успішного міжособистісного або міжкультурного спілкування важливе значення мають взаємні уявлення його учасників, а саме: «як пізнання себе через власне “я” та сприйняття себе іншими, так і наше сприйняття Іншого – як чужинця чи сусіда, ворога або партнера» [4, с. 52].

За твердженням В. Будного, українську та зарубіжну гуманітаристику сьогодні цікавлять комунікативно-рецепційні аспекти, що пов'язано з посиленням «в сучасному світі діалогічних тенденцій у рамках національних (як-от перебіг міжетнічного порозуміння в Україні), континентальних (об'єднавчі процеси у Європі) і глобальних (взаємини Заходу і Сходу)» [4, с. 52].

У другій половині ХХ ст. у зв'язку з актуалізацією прагнення пізнати себе, встановити власну ідентичність як національну, так і етнокультурну, активізуються міжнаціональні культурні та літературні відносини. На думку Д. Наливайка, імагологічні студії досліджують «“національні образи” країн і народів, що склалися у інших народів у певну історичну епоху (чи епохи)» [12, с. 6]. Зокрема, О. Ощепков зазначає, що імагологія досліджує «имаготипические структуры, т. е. те ментальные модели, которые служат основой национальной идентичности и самоидентификации той или иной нации, и их объективирование в литературе» [14, с. 521]. За твердженням Е. Сміта, «чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, «хто ми такі» в сучасному світі. Наново відкривши ту культуру, ми «наново відкриваємо» себе, своє «автентичне Я» — або ж принаймні саме так видається багатьом зневіреним і дезорієнтованим індивідам, яким судилось змагатися з надміру мінливим і непевним сучасним світом» [17]. Також науковці досліджують інші культури, і, за словами М. Бахтіна, «мы ставим чужой культуре новые вопросы, каких она сама себе не ставила, мы ищем в ней ответы на эти наши вопросы, и чужая культура отвечает нам, открывая перед нами свои стороны, новые смысловые глубины» [1, с. 335].

Стислий огляд публікацій з теми. У численних наукових розвідках досліджуються «національні образи» як країн, так і народів. Ці образи склалися в інших народів у певні епохи.

Після класичних досліджень Д. -А. Пажо, Г. Дізерінка, Г. Гачева, за останні роки в Україні з'явилися монографії Д. Наливайка «Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.» (Київ, 1998), В. Орехова «Русская литература и национальный имидж (Имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге первой половины XIX в.)» (Сімферополь, 2006), «Миф о России во французской литературе первой половины XIX века» (Сімферополь, 2008), дисертації В. Слапчука («Національний образ світу у творчості поетів-шістдесятників (М. Вінграновський і А. Вознесенський)»), статті В. Будного («Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології»), Н. Кіор («Літературна імагологія: вивчення образів інших етнокультур у національній літературі»), Н. Лисак («Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику»), Т. Марченко («Украинские литературные этнообразы как объект современных текстологических исследований»), Л. Потапенко («Имагологические проблемы национальной идентичности та репрезентации “іншого” в праці Е. Саїда “Культура й імперіалізм” (компаративний аспект)»).

За Г. Гачевим, «національний образ світу» – це «своеобразная картина мира, формируемая нацией в процессе собственного оформления и осознания, в триединстве местной природы (космос), национального характера (психея) и склада мышления (логос)» [5]. С. Корольова в монографії «Миф о России в британской культуре и литературе (до 1920-х годов)» визначає «національний образ», образ нації як «целостное, общепринятое среди представителей нации, центральное для национальной культуры представление о себе как своеобразном единстве» [8, с.29]. За твердженням Д. Наливайка, «велика роль у творенні «національних образів» належить індивідуальностям — письменникам, ученим, мандрівникам тощо, — але вони вирають також позаіндивідуальні елементи, знання і заботи, правду і міфи про інші народи, і співвідношення цих елементів у названих образах може бути дуже різним. Хоч нерідко ці образи або певні їх складники виявляють неабияку тривкість і переходять від покоління до покоління, в цілому вони є змінними і еволюціонують як під дією чинників, пов'язаних зі змінами, що відбуваються в об'єктах рецепції, так і дією чинників, пов'язаних з реципієнтами» [12, с. 6].

Мета статті – з'ясувати становлення та роль літературної етноімагології як галузі компаративістики.

Виклад основного матеріалу. Питаннями літературного зображення інших народів і країн займається окрема галузь літературної компаративістики – літературна імагологія, або літературна етноімагологія. Літературна імагологія не протиставляється імагологічним дослідженням з інших галузей науки, а навпаки, «співпрацює з ними, розробляючи свої аспекти й створюючи свої парадигми» [13, с. 57].

Відомі французькі літературознавці Ж.-М. Карре та М.Ф. Гюйяр, які стояли біля витоків нової галузі «літературна компаративістика» (*la littérature comparée*) також зверталися до питання літературної імагології, що отримала подальший розвиток у працях Д.-А. Пажо та Г. Дізерінка. На думку Д.-А. Пажо, літературна імагологія займається вивченням образів іноземця. Науковець стверджує, що образ – «це літературний або не літературний вислів, символ різниці між двома рівнями культурної реальності» [15, с. 399]. Іншими словами, образ презентує культурну реальність, через яку розробляється, засвоюється і пропагується як індивідуумом або групою таких індивідуумів «у власному культурному чи ідеологічному просторі чужий культурний чи ідеологічний простір». [15, с. 399]. Д.-А. Пажо робить висновок, що компаративіст більш-менш повно відновлює «справжню картину думок і ментальних настроїв тієї чи іншої епохи, суспільства» [15, с. 406], спираючись лише на літературні твори, тому що образ є «потужним індикатором ідей і нашарувань, що пронизують, структурують соціум» [15, с. 406].

Літературний образ Д.-А. Пажо розглядає «як ансамбль ідей про іншого, взятих у процесі «літературизації» і водночас соціалізації» [15, с. 389]. Пошуковець, на думку Д.-А. Пажо, повинен враховувати літературні тексти, умови їхньої появи та розповсюдження, а також написаний, продуманий і пережитий навколишній культурний матеріал. Науковець «повинен враховувати те, що образ точно розкриває й прояснює функціонування різних суспільних ідеологій (на зразок расизму, ставлячи нас перед обличчям відповідних проблем, приміром, «чужий/іноземець як ми його бачимо»)» [15, с. 389]. Також компаративіст, за твердженням Д.-А. Пажо, «не може нівелювати літературну специфіку образу (її значення особливо проявляється в подорожніх записках, есе, романах, драмі, менше в поезії)» [15, с. 389]. Вивчати образ, за Д.-А. Пажо, – це означає визначити його утворення, його передачу, справжню сутність, а також що єднає образ з іншим образом або його оригіналом. Він робить висновок, що «таким чином можна побачити, як літературна імагологія пов'язана з історією ідей ментальності; образ чужинця постає вторинним щодо систем ідей чи ідеологій, що встановилася між двома країнами, двома культурами, або навіть у середовищі однієї культури. Інший просто дає нам змогу мислити... по-іншому» [15, с. 400-401].

За О. Потебнею, літературний образ – це «неповний, а тому багатозначний словесний виклад теми, який навіює читачеві уяві цілісне відчуттєве, емоційне та інтелектуальне враження, означуючи предмет за допомогою окремих промовистих або несуміс-

них з ним ознак, що дає змогу переводити його з плану об'єктивного, реального, відчуттєвого у план суб'єктивний, духовний, містично-настрійовий» [3, с. 291].

Згідно визначення художнього образу, яке подає М. Епштейн у «Литературоведческом энциклопедическом словаре», «художественный образ нации» можна охарактеризувати як особе, присуще тільки мистецтву цілісне, чуттєвоне образование, преобразующее, пересоздающее (с позиции автора, жанра, традиции) разнообразное проявление «национального» в реальной политической, социальной, экономической, бытовой и тому подобной деятельности. Художественные национальные и инонациональные образы обладают большой глубиной, могут опровергать стереотипы и воссоздавать и пересоздавать онтологические, ценностные характеристики нации в сложности возможных противоречий, разносторонних оценок и изменчивых черт» [8, с. 30].

Отже, науковці пов'язують літературний образ нації із соціальними та етнопсихологічними стереотипами, а також із соціально-історичними та культурно-психологічними контекстами епохи.

І. Забіяка, проаналізувавши праці зарубіжних та українських учених із імагології, слушно вважає предмет літературної імагології ширшим, ніж недоречно звуження його до вивчення взаємин між націями. Науковець трактує літературну імагологію як «підрозділ імагології, який досліджує образи Я, Іншого та проміжні між ними, їх ідентичність і своєрідність у творах художньої літератури з метою встановити принципи діалогу/полілогу між ними» [6, с. 218].

Основними поняттями літературної імагології є «етнообраз» та «національні стереотипи». Поняття національного стереотипу трактував Дж. Лірсен у статті «National identity and national stereotype» [18]. Учений вважав дослідження національних образів компаративістською справою, адже воно звернене до міжнаціональних стосунків більше, ніж до окремих національних ідентичностей [18]. На його думку, «національні характеристики – це часто конкретні випадки та поєднання загальних моральних полярностей, а також що наше мислення категоріями “національних характерів” зводиться до етнічно-політичного поширення рольових моделей в уявному антропологічному ландшафті» [10, с. 374]. Саме цей компаративістський аспект, за твердженням Лірсена, і представляє перспективу майбутніх досліджень у галузі імагології.

У монографії С. Корольової подається наступна дефініція образу: «Образ (нации, национальный, инонациональный) — идеальная, целостная, чувственно воспринимаемая конструкция, создаваемая обществом, объединенным единством культуры, языка и территории, о себе (других), своих (иных) типичных чертах, национальном характере, своей (другой) стране» [8, с. 28]. Також у даному науковому виданні використовується термін «імагологічний образ», тобто образ нації як ментально-культурне утворення, який, «как любой художественный образ в целом – многомерен, многозначен, многоаспектен, целостен» [8, с. 28].

В українському літературознавстві вперше звернули увагу на літературну імагологію науковці

Д. Наливайко, В. Будний та М. Ільницький. За словами М. Ільницького, «намагаючись не випускати з поля зору літературну образність як таку, вона (літературна імагологія) – зосередилася на етнічних образах» [7, с. 245]. В. Будний та М. Ільницький запропонували уточнений термін для позначення галузі літературної компаративістики, яка вивчає літературне зображення інших народів і країн – літературна етноімагологія, предметом якої є літературний етнообраз, під яким «розуміємо такий літературний образ, що конструює не лише індивідуальні риси, а й етнічну (національну) ідентичність зображуваних персонажів, краєвидів чи історичної минувшини, подаючи певні їхні ознаки як “типові” для відповідної країни, “характерні” для цілого народу» [3, с. 352]. О. Мазяр вважає, що під етнообразом потрібно розуміти такий літературний образ, який репрезентує не лише індивідуальні риси, але й національну ідентичність зображуваних персонажів. Отже, «літературний етнообраз – це деталь, яка використовується для зображення всієї нації. Виявити ознаки літературних етнообразів частіше всього можна в мандрівних записках, повістях, історичних та пригодницьких романах, а також в перекладах, критичних реценціях, публіцистичних есе, епістолярній спадщині» [11, с. 185].

Національний образ, або етнообраз у В. Будного, включає в себе різноманітні складові: це зображення побуту, звичаїв, мовні характеристики, відображення релігійного світогляду, ставлення до подій спільного минулого, проєкція майбутнього і т. п. Не можна також забувати про роль особистості, індивідуума у процесі творення національних образів, при тому велика роль належить «письменникам, ученим, мандрівникам тощо, – але вони вбирають також поза індивідуальні елементи, знання і передсуду, правду і міфи про інші народи, і співвідношення цих елементів у названих образах може бути дуже різним» [12, с. 6]. На думку Н. Лисак, національні образи – це вияви національної ідентичності, які самі по собі їй не тотожні. У текстах вони «відсилають читача не до дійсно-

сті, а до інших текстів у широкому розумінні. Національні образи можуть слугувати своєрідними маркерами, які апелюють до національної ідентичності автора і читача. Як і колективна ідентичність, національні образи характеризуються стійкістю і тривалістю, проте можуть змінюватися з часом» [9, с. 79].

Французький літературознавець Д.-А. Пажо виділяє чотири рівні розгляду національного образу: а) типові риси образу та їхнє функціонування в тексті, який досліджується; б) соціокультурні норми (силові лінії культури); в) культурні моделі, що послуговували підвалинами створення образу; г) код, що дозволяє читачам пізнати образ чи, навпаки, позбавляючий образної сили елемент образу [16, с. 183].

У літературному аналізі, за твердженням М. Беллера, «ми використовуємо термін “образ” як ментальний силует іншого, який, очевидно, визначається характеристиками сім’ї, групи, племені, народу або раси» [2, с. 377]. Мало того, продовжує вчений, «“образ” формує нашу думку про інших і управляє нашою поведінкою щодо них. Культурні відмінності й розриви (що випливають з мови, менталітету, побутових звичок і релігії) сприяють появі позитивних або негативних суджень і образів» [2, с. 378].

Висновки. Отже, питаннями літературного зображення інших народів і країн займається окрема галузь сучасної літературної компаративістики – літературна імагологія, або літературна етноімагологія. Основними поняттями літературної імагології є «етнообраз» та «національні стереотипи». Поняття національного стереотипу докладно трактував Дж. Лірсен у статті «National identity and national stereotype». Без застережень сприймаємо спостереження вченого про те, що дослідження національних образів переходить у площину сучасних компаративних досліджень. Сучасні науковці під літературним етнообразом розуміють такий літературний образ, що репрезентує не лише індивідуальні риси, але й національну ідентичність зображуваних персонажів.

ЛІТЕРАТУРА

- Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров, примеч. С. С. Аверинцев и С. Г. Бочаров. Москва : Искусство, 1979. 423 с.
- Беллер М. Сприйняття, образ, імагологія // Літературна компаративістика. Вип. IV : Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Ч. II. Київ : ВД «Стилос», 2011. С. 376-382
- Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підручник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 432 с.
- Будний В. Розгадка чарів Цірцеї : національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології // Слово і час. 2007. № 3. С. 52-63.
- Гачев Георгий. Ментальности народов мира. Москва : Алгоритм, Эксмо, 2008. 544 с. URL: <http://padaread.com/?book=44259> / (дата звернення: 22.08.2018).
- Забяка І. В. Імагологічний аспект вивчення сучасної чеської та української літератур // Компаративні дослідження слов’янських мов та літератур. 2013. Вип. 21. С. 213-219.
- Ільницький М., Будний В. Порівняльне літературознавство : навчальний посібник : у 2 ч. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. Ч. 1 : Лекційний курс. 280 с.
- Королева С. Миф о России в британской культуре и литературе (до 1920-х годов): монография. Москва : Директ-Медиа, 2014. 314 с.
- Лисак Н. С. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Літературознавство. 2011. Т. 168, Вип. 156. С. 76-80
- Лірсен Дж. Імагологія: історія і метод // Літературна компаративістика. Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Ч. II. Київ : ВД «Стилос», 2011. С. 362-376.
- Мазяр О. В. Етнообраз Франції в епістолярній та критичній спадщині Лесі Українки // Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. Сер. : Філологічна. 2013. Вип. 37. С. 185-187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_37_60 / (дата звернення: 22.08.2018).
- Наливайко Д. С. Очима Заходу. Реценція України в Західній Європі XI XVIII ст. Київ : Основи, 1998. 578 с.

13. Наливайко Д. Стан і завдання українського порівняльного літературознавства // Урок української. 2000. № 11-12. С. 50-57.
14. Ощепков А. Р. Имагология // Знание. Понимание. Умение. 2010. № 1 С. 251-253.
15. Пажо Д. А. Від культурних кліше до імажинарного // Літературна компаративістика. Вип. IV: Имагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Ч. II. К.: ВД «Стилос», 2011. 448 с.
16. Поляков О. Принципы культурной имагологии Даниэля-Анри Пажо // Филология и культура. 2013. № 2 (32). С. 181-184.
17. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. С. 10-27. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smi02.htm> (дата звернення: 22.08.2018).
18. Leerssen J. National identity and national stereotype. URL: <http://www.nationalstereotype.com/national-identity-and-national-stereotype/> (дата звернення: 22.08.2018).

REFERENCES

1. Bakhtin M.M. Aesthetics of verbal creativity / comp. by S. G. Bocharov, notes by S. S. Averintsev and S. G. Bocharov. Moscow : Art, 1979. 423 p.
2. Beller M. Perception, image, imago // Literary Comparative Studies. Issue IV: Imagological aspect of modern comparative literature: strategies and paradigms. Part II. Kyiv : Stylos, 2011. P. 376-382.
3. Budnyi V., Ilnytskyi M. Comparative Literature: A Textbook. Kyiv : Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy", 2008. 432 p.
4. Budnyi V. The discovery of the charm of Circe: national images and stereotypes in the illumination of literary ethnoimagology // Word and time. 2007. No. 3. S. 52-63.
5. Gachev G. The mentality of the peoples of the world. Moscow: Algorithm, Exmo, 2008. 544 p. URL: <http://padaread.com/?book=44259> (дата звернення: 22.08.2018).
6. Zabyaka I.V. Imagological aspect of the study of contemporary Czech and Ukrainian literatures // Comparative studies of Slavic languages and literatures. 2013. Issue 21. P. 213-219.
7. Ilnytskyi M., Budnyi V. Comparative Literature: Textbook: in 2 volumes. Lviv : Publishing Center of LNU, 2007. Vol. 1: Lecture Course. 280 p.
8. Koroliova S. Myth about Russia in the British culture and literature (until the 1920s): monograph. Moscow : Direct-Media, 2014. 314 p.
9. Lisak N. S. National identity and national images in the literature: differences and points of contact // Scientific papers [Black Sea State University named after Petro Mohyla of the Kyiv-Mohyla Academy complex]. Series : Philology. Literary Studies. Vol. 168, Issue 156. P. 76-80.
10. Larsen J. Imagology: History and Method // Literary Comparative Studies. Issue IV: Imagological aspect of modern comparativism: strategies and paradigms. Part II. Kyiv: Stylos, 2011. P. 362-376.
11. Mazzyar O. V. The Ethnographic Image of France in the Epistolary and Critical Legacy of Lesia Ukrainka // Scientific Notes [National University of Ostroh Academy]. Series : Philological. 2013. Issue 37. P. 185-187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_37_60 / (дата звернення: 22.08.2018).
12. Nalyvaiko D. S. In the West Eyes. The Reception of Ukraine in the Western Europe of the XI-XVIII centuries. Kyiv: Osnovy, 1998. 578 p.
13. Nalyvaiko D. Condition and Problems of Ukrainian Comparative Literary Studies // Ukrainian Lesson. 2000. No. 11-12. P. 50-57.
14. Oschepkov A.R. Imagology // Knowledge. Understanding. Skills. 2010. No. 1. P. 251-253.
15. Pageaux D. H. From cultural cliches to the imaginary // Literary Comparative Studies. Issue IV: Imagological aspect of modern comparative literature: strategies and paradigms. Issue II. Kyiv : Stylos, 2011. 448 p.
16. Polyakov O. Principles of the Cultural Enthusiast D. H. Pageaux // Philology and Culture. 2013. No. 2 (32). P. 181-184.
17. Smith Anthony D. National Identity. Kyiv: Osnovy, 1994. P. 10-27. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smi02.htm/> (дата звернення: 22.08.2018).

Literary Ethnoimagology, Literary Images and Ethnoimages: Problems of Terminology

V. A. Yakymovych

Abstract. The article deals with the modern branch of comparative literature – literary ethnomigology and associated with it concept of “ethno image”. The attention to its occurrence and formation is given. The definitions of the literary imagology and literary images and ethnoimages are given by native and foreign scientists. It is emphasized that literary ethnomigology studies the literary image of other peoples and countries, and literary ethnoimage is its subject.

Keywords: comparative literature, imagology, literary ethnoimagology, literary ethno-image.